

AVRUPA’NIN “ALTIN YILLARI” ve SOVYETLER BİRLİĞİ

 Umut BEKCAN^a

Öz

1917 Ekim Devrimi sonrası, beklenen dünya devrimi gerçekleşmedi. Bolşevikler tek ülkede sosyalizmi kurmak zorundaydı ve bunun için kapitalist ülkelerle barış içinde yaşamak gerekiyordu. Devrimden sonra yok sayılan, uluslararası sisteme dahil edilmeyen genç Sovyet devleti (30 Aralık 1922’den itibaren Sovyetler Birliği veya SSCB) ekonomik sıkıntıları aşmak için diğer ülkelerle ticaret yapmak zorundaydı. Bunu kolaylaştırmak için de diplomatik tanınma elde etmek istiyordu. SSCB, 1924 yılında birçok Avrupa devleti tarafından tanınmaktan memnuniyet duydu. Ne var ki, batılılar “parya devlet” saydıkları SSCB’nin varlığını hazmedemiyorlar, gönülsüzce kabul ediyorlardı. Burjuva hükümetleri, işçi sınıfı iktidarını kendi iktidarlarına bir tehdit, tüm Avrupa için bir sorun olarak görüyorlardı. Bunun yanında, Oral Sander’in de belirttiği üzere, Avrupa Siyasi Tarihi’nde 1925-1930 yılları arası, gerginliğin azaldığı, istikrarın arttığı bir dönem olduğu için “altın yıllar” olarak biliniyordu. Ne var ki, bu olumlu ve iyimser havanın kapitalist ülkelerle SSCB arasında henüz kurulan diplomatik ilişkilerle bir ilgisi bulunmuyordu. SSCB için yılların altın olduğu söylenemezdi. Avrupa’nın “altın yılları” SSCB’yi içermek bir yana, (halihazırda 1917’den beri devam eden) onun dahil olmadığı hatta onun aleyhine gelişmelerin de yaşandığı bir dönemi ifade ediyordu. Bu süreçte, Almanya-Fransa ilişkileri I. Dünya Savaşı’nın ardından olumlu bir noktaya ulaştı. Avrupa’da barış, güvenlik ve istikrar adına önemli gelişmeler yaşandı. Bu bağlamda, bu çalışmada Avrupa’da söz konusu dönemde SSCB’nin dışlandığı ne gibi gelişmelerin yaşandığını ortaya koymak amaçlandı. Öncelikle, 1925’te imzalanan Locarno Antlaşmaları’nın ruhundan, amacından ve Avrupa’nın en güçlü devleti İngiltere ile SSCB’nin yaşadığı gerginlikten söz edildi. Ardından SSCB’nin pek ciddiye alınmayan veya takdir edilmeyen barışın korunmasına yönelik çabaları ve Sovyet karşıtı bir perspektife sahip pan-Avrupa tasarısı üzerinde duruldu.

Anahtar kelimeler: Avrupa tarihi, İngiltere, Sovyetler Birliği, Locarno Antlaşmaları, Pan-Avrupa birliği.

EUROPE’S “GOLDEN YEARS” AND THE SOVIET UNION

Abstract

After the 1917 October Revolution, the expected world revolution did not realize. The

^a Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü, Denizli/Türkiye. E-posta: ubekcan@pau.edu.tr

Bolsheviks had to establish socialism in one country, and for this it was necessary to live in peace with capitalist countries. The young Soviet state (Soviet Union or USSR from December 30, 1922), which was ignored after the revolution and not included in the international system, had to trade with other countries to overcome economic difficulties. To facilitate this, it wanted to obtain diplomatic recognition. It was pleased to be recognized by many European states in 1924. However, the western powers were reluctant to accept the existence of the USSR, which they considered a “pariah state”. The bourgeois governments saw the power of the working class as a threat to their own power and a problem for the whole of Europe. Moreover, as Oral Sander points out, the period between 1925 and 1930 was known as the “golden years” in European diplomatic history, as it was a period of reduced tension and increased stability. However, this positive and optimistic mood had nothing to do with the diplomatic relations that had just been established between the capitalist countries and the USSR. For the USSR, the years could not be said to have been golden. Far from including the USSR, Europe’s “golden years” were a period (which had already been going on since 1917) in which the USSR was not involved and in which developments were taking place to its detriment. During this period, German-French relations reached a positive point after World War I. Important developments took place in Europe in the name of peace, security and stability. In this context, this study aims to reveal what kind of developments took place in Europe during this period in which the USSR was excluded. First of all, the spirit and purpose of the Locarno Treaties of 1925 and the tensions between the USSR and Britain, the most powerful state in Europe, were discussed. Then, the USSR’s efforts to preserve peace, which were not taken seriously or appreciated, and the pan-European project with an anti-Soviet perspective were discussed.

Keywords: European history, England, Soviet Union, Locarno treaties, Pan-European union.

“ЗОЛОТЫЕ ГОДЫ” ЕВРОПЫ И СОВЕТСКИЙ СОЮЗ

Аннотация

После Октябрьской революции 1917 года были ожидания мировой революции, но она не состоялась. Большевики должны были строить социализм в одной стране, а для этого необходимо было научиться жить в мире с капиталистическими странами. Молодое Советское государство (с 30 декабря 1922 г. - Советский Союз или СССР) после 1917 года оказалось в международной изоляции и испытывало экономические трудности. Необходимо было торговать с другими странами, для чего требовалось получить дипломатическое признание. В 1924 году СССР установило отношения со многими европейскими государствами. Однако западные державы не могли смириться с существованием СССР и продолжали рассматривать его как “государство-изгой”. Буржуазные правительства рассматривали власть рабочего класса как угрозу своей собственной власти, как проблему для всей Европы. Кроме того, как отмечает Ораль Сандер, период с 1925 по 1930 год в европейской политической истории был известен как “золотые годы”. Это был период снижения напряженности и повышения стабильности. Однако эта позитивная и оптимистичная атмосфера не имела ничего общего с дипломатическими отношениями, которые только что установились между капиталистическими странами и СССР. Нельзя сказать, что эти годы были золотыми для СССР. “Золотые годы” Европы не только не включали в себя СССР, но и были

periyodem, koda sobyetya razvivaylysy bez ego uchyatyia i dajye v uşşerby ego gosudarstvennyy intyeresam. V eto vryemya nemyecko-franşyuzskyye otnoşenyia dostygly pozityvnoy tochyky posle Pervoy mirovoy voyny. Proisykhodyly vazhnyye sobyetya dlya mira, bezopasnoyye i stabilylnoyye v Evrope. V svyazy s etym tşelyu danngo issledovanyia yavlyayetsya analiz sobyetyy, proisykhodyvşykh v Evrope v peryody izolaytsyy SSSR. Byly rassmotrenyye Lokarnskyye dogovora 1925 g. i yx znachenyie, a takzhe napyazhennosty v otnoşenyayx meğdu SSSR i Velikyobrytanyey, samyy moşuşştvennyy gosudarstvom Evropey. Byly podtşerknuty usulyia SSSR po soxranenyu mira, kotoryye ne byly vosprynyaty vsyryez yly oceneny po dostoylnosty, a takzhe proanalzyzovany panşevropeyskyy proyekt s antysovetsoyky peryspyektivyoy.

Klyuchevyye slova: Evropeyskaya ystoryia, Velikyobrytanyia, Sovetskyy Soyuz, Lokarnskyye dogovory, Panşevropeyskyy soyuz.

Giryş

Avrupa'da I. Dnyua Savaşy sonrası dnyemde, yeni bir dnyzen kurma ve kalıcy bir barış ortamy sağlama gundyemin temel konularını oluşturyuyordu. Gundyeme uygun bir şekilde Milletler Cemiyety (MC) bir uluslararası sşrekli örgütlenme örneği olarak tarihteki yerini aldı. Yenik Almanya ile galip Fransa arasındaky gergynlyđin seviyeyi uluslararası barış ve gvyenlik aчыından tşok bşyşyk önem taşyuyordu. Siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak daha önce benzeri görşlmemyş bir yıkıma neden olan savaşın tecrşbesi; Avrupa'da istikrarly bir barış ve gvyenlik ortamının kıymetini ve bu konudaky tşabalary artırmıştı. 1920'lerin ikinci yarısında tşabalary meyvesini verdi, barış ve gvyenlik adına epey mesafe katedildi. Hatta siyasi tarihçı Oral Sander, Avrupa'da 1925-1930 yıllary arasы sşrecin, gergynlyđin azaldığı, istikrarın arttığı bir dnyem olmasından ötürş "altın yıllary" olarak anıldığını sşylşyuyordu.¹

Avrupa'da savaş sonrasы yeni bir dnyzen oluşturyulurken Rusya'da ise bambaşka bir dnyzen kşk salıyordu. 1917 Ekim Devrimi sonrasы önce dnyua savaşından, birkaç yıl sonra da iç savaştan kurtulan Bolşevikler, Sovyetler Birliği'ni (SSCB/Sovyet/Sovyetler) kurmuştu. Ama bu hiç kolay olmadı. Sosyalist bir dnyzene karşı olan batılı devletler Rusya'daky iç savaşa devrim karşıtlary lehine mşdahalede bulundular ve devrimi bastırmaya tşalıştılyar. Devrim ayakta kalınca da genç Sovyet devletini resmi olarak tanımadılyar ve uluslararası sisteme dahil etmedilyer. SSCB'nin sosyalist bir şlykeyi sağlıklı bir şekilde inşa edebilmesi için tşatışmasыз bir ortamda, kapitalist şlykelerle barış içinde yaşamasy gerekiyordu. Dnyua devrimi gerçekteşmemiştı ve tek şlykede sosyalizmi kurarken diğer şlykelerle ticaret yapmaky zorundaydı. Sovyet yşnetimi 1924 yılında birtşok Avrupa devleti tarafından diplomatik tanınma elde etti ama batılı devletler "parya devlet" olarak gşrdşkleri SSCB'nin varlığını deyim yerindeyse kerhen kabul ediyorlardı. Avrupa'nın burjuva hşkşmetleri, işçy sınıfının iktidarda olduğu SSCB'nin kendi iktidarлары için bir tehdit ve tşm Avrupa için bir sorun olduğunu dşşşnyşyorlardı.

İşte bşyle bir hal ve ortamda, "altın yıllary" dnyeminin SSCB'yi de içermesi dşşşnyşlemezdi. Dahası, SSCB'yi içermek şşyle dursun, onun aleyhine gelişmelerin de yaşandığı bir dnyemi ifade ediyordu. Almanya-Fransa ilişkilerinin olumlu bir noktaya

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (Ankara: İmge, 1996), 15.

ulaştığı bu dönemde, Avrupa’da barış, güvenlik ve istikrar adına burjuva hükümetleri memnun eden önemli gelişmeler yaşanmıştı.

Yirminci yüzyılın uluslararası siyaseti incelenirken özellikle SSCB’nin var olduğu uzun dönemin sadece batı merkezli bakış açısıyla ele alınması büyük bir eksikliktir. Zira artık iki farklı (hatta zıt) ideoloji vardır ve dönem/yüzyıl/olaylar/gelişmeler alternatif bir perspektiften de ele alınmaya ihtiyaç duymaktadır. Avrupa’da “altın yıllar” olarak ifade edilen 1925-1930 yılları arası dönemi mercek altına alan bu çalışmanın temelinde yatan motivasyon budur. Kısa/Dar bir dönemi/süreci ele alsa da konuya klasik batı merkezli değil Sovyet merkezli bakmayı denemiştir ve bu niteliğiyle Siyasi Tarih alanının Türkçe literatürüne batı merkezli olmayan bakış açısıyla naçizane bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Avrupa “altın yıllar”ını yaşarken SSCB’yi dışlayan ne gibi gelişmelerin yaşandığı, SSCB’nin Avrupa’nın barış ve güvenliğine olumlu etki edecek ne gibi politikalar önerdiği/ürettiği incelenmiştir. Öncelikle, 1925’te imzalanan Locarno Antlaşmaları’nın ruhundan, amacından ve Avrupa’nın en güçlü devleti İngiltere ile SSCB’nin yaşadığı gerginlikten söz edilmiştir. Ardından SSCB’nin pek ciddiye alınmayan veya takdir edilmeyen barışın korunmasına yönelik çabaları ve Sovyet karşıtı bir perspektife sahip pan-Avrupa tasarısı üzerinde durulmuştur.

1) Locarno Antlaşmaları’nın Sovyet Karşıtı Ruhunu

Locarno Antlaşmaları’nın Sovyet-Alman yakınlaşmasına bir tepki içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu antlaşmaların imzalanmasıyla nihayetlenen süreç bu yakınlaşmanın sağlandığı yerden yani Rapallo’dan başlatılabilir. Dünya Savaşı sonrası ekonomik sorunların masaya yatırıldığı Cenova Konferansı sırasında, 16 Nisan 1922’de Sovyet devleti ile Almanya arasında imzalanan Rapallo Antlaşması ile iki ülke birbirine imparatorluk döneminden kalma herhangi bir talebinin olmadığını bildiriyor, diplomatik ve ticari ilişkilere başlıyordu. Dünya Savaşı’nın “suçlusu ve yenik devleti” Almanya ile devrimle dışlanan Sovyetler Birliği böylelikle yakınlaşma sürecine girmişti. Bu yakınlaşmadan İngiltere ve Fransa rahatsız oldu. Tamirat borçlarının ödenmediği gerekçesiyle Fransa, 11 Ocak 1923’te Ruhr bölgesini işgal etti. Ardından Almanya’da devrimci bir kalkışmanın yaşanması ve Bolşevizm etkisinin artma ihtimali İngiltere’yi (ABD ile birlikte) harekete geçirdi. Tamirat borçlarının düzenlenmesini içeren Dawes Planı, Fransa’nın Ruhr işgalini sona erdirmesi şartıyla uygulamaya geçiyordu.² Bu şekilde batılılar Almanya’yı “Sovyetler’e kaptırmamaya” çalışıyordu. Almanya iki taraf arasında manevra alanı kazanıyor, olası bir Alman-Sovyet ittifakının kapitalist devletlerde uyandırdığı tehlikeden faydalanarak Avrupa devletleriyle eşit bir statüye kavuşmak istiyordu. İngiltere’nin Berlin Büyükelçisi Viscount D’abernon, Bolşevizmin Almanya’da yayılması durumunda Avrupa’nın diğer ülkelerini bundan korumanın mümkün olamayacağı fikrindeydi.³ İngiliz dışişleri bakanlığının tarihçi ve yazar diplomatı Harold George Nicolson, Şubat 1925’te Rusya’yı doğuda bir fırtına bulutu olarak görüyor,

² Umut Bekcan, “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu dış Politikası 1917-1925,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68/4 (2013): 89, 96.

³ A. M. Pankratova, “Lokarnskiye Soglaşeniya (1925 g.),” in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945), 320.

yaklaşan, belirsiz ve çevrelenmesi gereken bir tehdit olarak değerlendiriyordu.⁴

Aynı dönemde Almanya Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert öldü. Yerine imparatorluğun son ve savaş mağlubu genelkurmay başkanı Mareşal Paul von Hindenburg'un geçmesiyle Almanya'da rövanşist hava yükselmeye başladı. Zira Hindenburg, savaşta kaybedilen doğudaki topraklar (Danzig, Polonya koridoru, Silezya bölgesi) meselesine önem veriyordu.⁵ İşte Locarno'ya bu atmosferde gidildi. Almanya, Locarno sonrası üye olacağı MC Antlaşması'nın yaptırımları içeren 16. maddesinin Rapallo ile yani SSCB'ye yönelik yükümlülükleriyle bağdaşmayacağını öne sürüp muafiyet talep etti ama Fransa ve İngiltere açıkça karşı çıktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, SSCB'nin Almanya'ya baskı yaptığını düşünüyordu, tartışmalar uzun sürdü. Ayrıca Almanya ileride Polonya sınırını gözden geçirme ihtimalini dışlayan bir anlaşmaya razı değildi.⁶ 5-16 Ekim 1925'te İsviçre'nin Locarno şehrinde müzakere edilip 1 Aralık'ta Londra'da imzalanan belgelere göre İngiltere'nin garantisi altında Almanya-Fransa ve Almanya-Belçika sınırının kesinliği ve değiştirilmemesi üzerinde uzlaşmaya varılıyor fakat Almanya'nın Polonya ve Çekoslovakya sınırının kesinliğiyle ilgili bir güvence/garanti verilmiyordu. Almanya; Fransa, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya ile hakemlik anlaşmaları da imzalarken, Fransa'nın sınırı bile bulunmayan Polonya ve Çekoslovakya ile imzaladığı karşılıklı güvence antlaşmasının⁷ ise uygulanması zor görünüyordu. Sovyet Hükümeti, Locarno'nun, Sovyet-Alman ilişkilerini bozmasını engellemek için epey çaba gösterdi. Locarno müzakereleri sürerken 12 Ekim'de Almanya ile ticaret antlaşması yaptı. İki ülke arasında 24 Nisan 1926'da Berlin'de dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalandı. Antlaşma, iki ülkeden biri üçüncü bir ülkenin saldırısına uğrarsa diğerinin tarafsız kalmasını, iki ülkeden birine uygulanacak ekonomik yaptırımlara diğerinin katılmamasını içeriyordu.⁸ Böylece Almanya, Locarno sonrasında da SSCB'yi batıya karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanmaya devam ediyordu. Aralık 1925'teki 14. Parti Kongresi'nde Sovyet lideri Stalin; Almanya'nın Silezya, Danzig, Galiçya, Batı Volhinya, Belarus'un batısı ve Vilnius'u kaybetmeye asla katlanamayacağını, doğu sınırıyla ilgili herhangi bir güvence vermeyen Locarno'nun yeni bir savaşa gebe olduğunu söyledi.⁹

2) SSCB'nin Barış Politikası

Rapallo Antlaşması'nın etkisini zayıflatma ve Almanya'yı doğuda serbest bırakma amacı açıkça görülen Locarno'ya karşı ilk somut Sovyet hamlesi 17 Aralık 1925'te Türkiye ile imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'ydı. Bir gün önce MC Konseyi, İngiltere ile sorun teşkil eden Musul'un Irak'a ait olduğunu kabul etmişti. Türkiye de SSCB gibi

⁴ Stephanie C. Salzman, *Great Britain, Germany and the Soviet Union, Rapallo and After 1922-1934* (Suffolk: The Boydell Press, 2003), 57.

⁵ Pankratova, "Lokarnskiye Soglaşeniya," 323.

⁶ Salzman, *Great Britain, Germany*, 61-62, 66.

⁷ A. Gromiko, İ. Zemskov & V. Hvostov *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 2 (Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971), 205-206.

⁸ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1964), 250-253.

⁹ *XIV Syezd Vsesoyuznoy Kommunistçeskiy Partii (B) Stenografiçeskiy Otçet* (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1926), 14.

İngiltere'ye tepkiliydi.¹⁰

Sovyetler Birliği 1920'lerin ikinci yarısında içerde tek ülkede sosyalizmi inşa ederken dışarda barış politikası izliyordu. Yeni savaşları önlemek, barışı korumak, kapitalist ülkelerle barışçıl ilişkiler kurmak, dış dünyayla ticari ilişkileri artırmak, bağımlı sömürge ülkeleriyle egemen birliklerin karşısında yer alan devletlerle yakınlaşmak Sovyet dış politikasının ana gündemini oluşturuyordu.¹¹ 5 Ocak 1926'da Dışişleri Komiser Yardımcısı Maksim Litvinov'un İsveç'teki dışişleri temsilcisi V. S. Dovgalevskiy'e gönderdiği mektupta belirttiği gibi Sovyet Hükümeti, Locarno ve MC gibi savaşları kaçınılmaz kılan siyasi birlik ve grupları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.¹² Bu doğrultuda Türkiye ve Almanya'dan sonra Litvanya ile de 28 Eylül 1926'da bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması, 31 Ağustos 1926'da Afganistan'la bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması, İran'la da 1 Ekim 1927'de bir garanti ve tarafsızlık anlaşması imzalandı.¹³ 1927'de SSCB, Letonya ile hem tarafsızlık hem de ticaret anlaşması imzalamayı başarırken Polonya ve Romanya Sovyetler'e mesafeli duruyordu. Polonya MC'ye bağlılığını gerekçe göstererek SSCB ile MC Antlaşması'na çekince koymasını gerektirecek bir anlaşma yapmak istemiyordu. Romanya ise, 1918'de ilhak ettiği Besarabya bölgesiyle ilgili herhangi bir uzlaşmaya yanaşmıyordu. Hatta bu konuda dışarıdan destek arıyordu. 10 Haziran 1926'da Fransa, 16 Eylül 1926'da da İtalya, Romanya ile imzaladıkları anlaşmalarla Romanya'nın Besarabya üzerinde hak sahibi olduğunu kabul ediyorlardı. Sovyet Hükümeti, Fransa ve İtalya'yı sorunun halkların kendi kaderini tayin hakkını temel alan barışçıl yoldan çözümünü desteklemek yerine bu gayrimeşru ilhaka destek oldukları için protesto etti.¹⁴

3) İngiliz-Sovyet Gerginliği

Fransa, İtalya ve Romanya; İngiliz maden işçileri grevi nedeniyle Mart 1926'dan beri gergin olan İngiliz-Sovyet ilişkilerinin deyim yerindeyse manevi desteğini alarak bu anlaşmaları imzaladılar. İngiltere, bu dönemde SSCB ile anlaşma imzaladığı için Litvanya'ya kredi vermekten de vazgeçmişti.¹⁵ Komintern'in de etkisiyle İngiltere'deki maden işçilerinin grevine maddi destek sağlama girişiminde bulundu. SSCB'deki sendika üyelerinin maaşlarından bir kısmını İngiltere'deki işçilere göndermesi¹⁶ İngiltere tarafından işçilerine karışmak olarak değerlendirildi. Ama Sovyet Hükümeti, bunun, parayı gönderen ile alan arasında bir konu olduğunu, hükümetin, sendikalar birliğinin faaliyetlerine ve işçilerine karışmadığını söyledi. Sendikaların hakları Batı ülkelerinde olduğu gibi SSCB'de de tanınıyordu. İşçi sınıfının, çıkarları doğrultusunda sendikal haklarını aramasını engellemenin Komünist Parti'nin görevleri arasında olduğunu

¹⁰ Bekcan, "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu dış Politikası 1917-1925," 98.

¹¹ *XIV Syezd*, 26-27.

¹² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9, 10.

¹³ A. M. Pankratova, "Proval Popitok Obrazovaniya Yedinogo Fronta Protiv SSSR (1925-1927 gg.)," in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945), 366.

¹⁴ A. M. Pankratova, "Neudaça Politiki 'Zamireniya' Yevropı posle Lokarno (1926 g.)," in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945), 360, 363-364.

¹⁵ Pankratova, "Neudaça Politiki 'Zamireniya' Yevropı posle Lokarno (1926 g.)," 359.

¹⁶ 16 Mayıs 1927 tarihli Pravda gazetesi, Mayıs 1926'dan Mart 1927'ye kadar 16 milyon ruble gönderildiğini yazmaktadır. Ama Deutscher, Muhafazakarların, İngiliz sendika liderlerine yaptığı baskı sonucu paramın kabul edilmediğini söylemektedir. Isaac Deutscher, *Stalin*, Cilt 2, çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1990), 158.

düşünmüyordu.¹⁷

Bu süreçte İngiltere'nin SSCB'ye yönelik ideolojik düşmanlığı epey körüklendi. İngiliz hükümetinin Haziran 1926'da yayınladığı Mavi Kitap adlı çalışmada, Moskova'nın İngiltere'deki "demokratik rejimi devirmeye çalıştığı" iddia edildi.¹⁸ Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, 6 Aralık 1926'da İngiltere ile ilişkilerini düzeltmek ve geliştirmek istediklerini¹⁹ söyleyedursun, 23 Şubat 1927'de İngiltere, SSCB'nin aralarındaki ticaret anlaşmasına aykırı hareket ettiğini belirten bir nota gönderdi. Sovyetler'in 26 Şubat'ta verdiği cevapta; iki ülke arasında konuşma ve basın özgürlüğünü sınırlayıcı bir anlaşma olmadığını ayrıca kendi vatandaşlarına İngiltere ve diğer kapitalist ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarını övmelerine ya da yermelerine yönelik bir telkinde bulunmadıkları ifade edildi. Buna karşılık bizzat İngiliz hükümet üyelerinin SSCB aleyhine propaganda faaliyetleri olduğu da özellikle belirtildi.²⁰ 12 Mayıs'ta Londra'daki Sovyet ticari temsilciliğine (ARCOS-All Russian Co-operative Society) diplomatik dokunulmazlığı dikkate almadan polis baskını düzenlendi. ARCOS casusluk ve komünizm propagandası yapmakla suçlanıyordu. 24 Mayıs'ta Lordlar Kamarası'nda muhalefet adına söz alan Lloyd George, diplomatik ilişkilerde casusluk, ajitasyon ve provokasyonu ilk keşfedenin SSCB olmadığını, İngilizler de dahil her ülkenin bunu yaptığını belirterek muhafazakar Stanley Baldwin hükümetini eleştirse de 27 Mayıs'ta İngiltere, SSCB ile diplomatik ve ticari ilişkisini kesti.²¹ Bu baskından kısa bir süre sonra 14-16 Haziran'da İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'in girişimiyle Fransa, Almanya, İtalya, Belçika ve Japonya dışişleri bakanları Cenevre'de bir araya geldi. Chamberlain, Komintern ve onun ilişkide bulunduğu Sovyet Hükümeti'nin propagandalarına karşı ortak deklarasyon yayımlama önerisinde bulundu. Ne var ki, iki günlük çalışma sonucunda devletler ancak Locarno düzeninin devamını destekleyen bir bildiri yayımlanması üzerinde anlaşmaya varabildiler.²² Böylelikle Chamberlain'in Sovyet karşıtı cephe oluşturma çabası başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Aralık 1927'deki 15. Kongre'de Stalin; iki yıl önce SSCB ve kapitalist ülkeler arasında öyle ya da böyle bir denge döneminden ve "barış içinde bir arada yaşama"²³

¹⁷ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9, 305, 327.

¹⁸ Pankratova, "Proval Popitok," 374.

¹⁹ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9, 565.

²⁰ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 10, (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1965), 54-60.

²¹ Pankratova, "Proval Popitok," 375-376. ARCOS baskını ve İngiliz-Sovyet diplomatik ilişkilerinin kesilmesiyle ilgili ayrıntılara şu linkten ulaşılabilir. "The ARCOS raid and the break in Anglo-Soviet relations, 1927," Warwick, erişim 05.11.2023, https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/archives_online/digital/russia/arcos/ Bu arada 6 Nisan 1927'de SSCB'nin Pekin Büyükelçiliğine de polis baskını yapılmıştı. Komintern, saldırıların arkasında İngiltere ve diğer kapitalist devletlerin diplomasi temsilciliklerinin olduğunu düşünüyordu. *Kommunisticeskiy İnternatsional v Dokumentah 1919-1932* (Moskva: Partiynoye İzdatelstvo, 1933), 699.

²² A. Gromiko, İ. Zemskov and V. Hvostov *Diplomaticeskiy Slovar*, Tom 1 (Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971), 529.

²³ Stalin, barış içinde bir arada varolma ifadesinin yanı sıra bazı konuşmalarında barış içinde bir arada yaşama (mirnoye sojitelstvo) kavramını da kullanmıştır. 14. ve 15. Kongre'lerde yaptığı konuşmalarda bunun örneğine rastlamak mümkündür. Bk. İosif Stalin, *Soçineniya*, Tom 7 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1952), 262, 287-288; İosif Stalin, *Soçineniya*, Tom 10 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1949), 288. Stalin'de bu kavram, kuşkusuz barış içinde bir arada varolma'dan daha farklı bir durumu ifade etmektedir. Diplomatik tanınma elde etmiş, tek ülkede sosyalizmi inşa etmeye çalışan bir devletin dış dünyaya bakışında bir farklılık söz konusu olduğunun göstergesidir.

ihtimalinden söz etmenin mümkün olduğunu, bugün ise barış içinde bir arada yaşama düşüncesinin geçmişte kaldığını söyledi. Ona göre, bunun yerini emperyalist saldırılar ve SSCB'ye karşı müdahale hazırlıkları alıyordu. İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne karşı cephe oluşturma çabasının henüz başarıya ulaşmadığını belirtti. Bunun sebebi emperyalist kamptaki çatışan çıkarlardı. Ama savaş tehlikesi devam ediyordu.²⁴ Bu noktada silahsızlanma çabası, savaşı önlemek adına önemli bir adım olabilirdi.

4) SSCB ve Silahsızlanma

Uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla I. Dünya Savaşı sonrası kurulan MC'nin bulunduğu Cenevre'de düzenlenen silahsızlanma hazırlık komisyonu toplantısında, örgüte üye olmayan SSCB, üyelerden daha samimi ve cesaretli bir şekilde silahsızlanmayı savundu. Hazırladığı silahsızlanma programının içeriği son derece iddialıydı. Dünyadaki bütün kara, hava ve deniz kuvvetlerinin dağıtılması, bütün silahların yok edilmesi ve silah fabrikalarının kapatılması, askerlik eğitiminin ve zorunlu askerlik hizmetinin yasaklanması, hükümet bütçelerinden askeri ödeneğin çıkarılması önerilirken yeni bir savaşın I. Dünya Savaşı'ndan ve tarih boyunca insanlığın yaşadığı felaketlerden daha ağır olacağı ifade edildi.²⁵ Silahsızlanma hazırlık komisyonunun 15-24 Mart 1928 tarihindeki toplantısında Sovyet silahsızlanma programı gündeme alındı. Ne var ki, öneriler ciddiye alınmadı. Hele iç karışıklık, ayaklanma, devrimlerin yarattığı tehlike batılı ülkeler için tam ve kesin bir silahsızlanma fikrini kabul etmelerine imkan vermiyordu. Komisyonun genel bir silahsızlanmayı değil, sadece kısmi ve kademeli bir silahsızlanma sorununu görüşme yetkisine sahip olduğu gerekçesiyle Sovyet önerileri reddedildi.²⁶

Batılı ülkeler bir yandan Sovyet silahsızlanma programını reddederken öte yandan savaşı yasaklayan bir antlaşmanın hazırlığı içindeydiler. Fakat bu hazırlık sürecine silahsızlanma hususunda net bir duruşu olmasına rağmen (ya da belki bundan dolayı) SSCB'yi dahil etmediler. 27 Ağustos 1928'de Paris'te ABD ve Fransa'nın öncülüğünde ve bu iki ülke dışişleri bakanlarının adını taşıyan Briand-Kellogg Paktı imzalandı. Pakt; savaşı, devletlerler arası ilişkilerde sorunları çözme yöntemi ve ulusal politikanın bir aracı olmaktan çıkarıyor ve yasaklıyordu. Paktın hazırlık sürecine çağrılmaması SSCB'yi rahatsız etse de bu çok taraflı ve imzaya açık pakta katılma davetine hemen olumlu yanıt verdi. Pakt, bu dönemde gerçekleşen ve SSCB aleyhine bir içeriğe sahip olmayan önemli bir gelişmeydi ve uluslararası barışın sağlanması adına kayda değer bir adımdı. Batılı ülkeler, SSCB'yi hep bir tehdit olarak algıladıkları için böyle bir pakta imza atmasından doğal olarak rahatsızlık duymamışlardı. Bununla birlikte SSCB, yasak kapsamına halk kurtuluş hareketlerini bastırma, içişlerine müdahale, abluka, diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi savaşa zemin hazırlayabilecek her türlü eylemin de girmesi gerektiğini düşünüyordu.²⁷ Savaşın yasaklanması hususunda samimi ve sabırsız olan Sovyet

²⁴ XV Syezd Vsesoyuznoy Kommunističeskoj Partii (B) Stenografičeskiy Otčet (Moskva & Leningrad: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1928), 47.

²⁵ A. M. Pankratova, "Rost Voyennoj Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1945), 399.

²⁶ Pankratova, "Rost Voyennoj Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," 399-401.

²⁷ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 11 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1966), 503-506; Pankratova, "Rost Voyennoj Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," 404-405.

Hükümeti -pakt bütün imzacı ülkelerde onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceğinden-süreci hızlandırmak maksadıyla 9 Şubat 1929'da Estonya, Letonya, Romanya ve Polonya ile Briand-Kellogg Paktı'nın hemen yürürlüğe girmesini öngören ve Dışişleri Komiseri Litvinov'un adını taşıyan bir protokol imzaladı. Daha sonra bu protokole Türkiye, İran ve Litvanya da katıldı.²⁸

SSCB iştahlı bir şekilde barış, silahsızlanma ve savaş karşıtlığı politikası güdüyordu ama yine de batılı burjuva hükümetlerin takdirini veya desteğini görmüyordu. İyi-kötü her faaliyetinden kuşku duyuyorlardı. Pan-Avrupa fikrinin altında da Sovyet karşıtı bir motivasyon vardı.

5) Pan-Avrupa Tasarısı

Pan-Avrupa fikrinin sahibi Avusturyalı politikacı Richard von Coudenhove-Kalergi'ydi. 1923'te yazdığı Pan-Avrupa adlı kitapta Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan federal bir birlik oluşturarak kurtulabileceğinden söz ediyordu. MC'nin işlevsiz olduğunu düşünüyor, SSCB'yi Avrupa için mutlak bir tehdit olarak görüyor ve ona karşı Avrupa Birleşik Devletleri'nin kurulmasını zorunlu görüyordu. Avrupa'nın birleşmesinin önündeki en büyük engel ise Almanya ve Fransa arasında yıllardır süren düşmanlıktı. Bu düşmanlığa son vermek için devletlerin dayanışma içinde olacağı, ortak Avrupa çıkarlarını koruyacak ulus üstü kurumlara ihtiyaç vardı. Pan-Avrupa hareketinin ilk toplantısı 1926'da Viyana'da yapıldı. Yaklaşık 200 civarında yazar, bilim adamı, işadamı, gazeteci ve politikacı katıldı. Eşitlik, güvenlik ve konfederal egemenliğin garanti altına alınması, askeri ittifak, gümrük birliğinin kademeli olarak oluşturulması, kolonilerin ortak gelişimi, ortak para birimi, ulusal kültürlere saygı, ulusal azınlıkların korunması, Avrupa devletleri ve MC üyeleri arasında işbirliği federasyonun dayanacağı esaslar olarak kabul edildi.²⁹ Kısaca, barışın korunmasını, ekonomik kalkınmanın istikrarını ve komünizm etkisinden kurtulmayı garanti edecek bir pan-Avrupa federasyonu öngörülüyordu.³⁰ Coudenhove-Kalergi, gelecek yıllarda Avrupa'nın birleşmesi ile Rusya'nın yeniden canlanması arasında bir mücadele yaşanacağını, eğer Rusya ekonomik yıkımdan, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında anlaşmalarından önce kurtulursa Avrupa'nın Rus hegemonyası karşısında yenileceğini düşünüyordu.³¹

Savaşı yasaklayan pakta adını veren Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın bu Sovyet karşıtı harekete destek vermesi hareketin cazibesini/prestijini artırdı. 5 Eylül 1929'da MC'de yaptığı konuşmada Briand, Avrupa halkları arasında bir federal bağ olması gerektiğini söyledi. Mayıs 1930'da Avrupa Birliği rejiminin nasıl işleyeceği ve sorumluluklarının neler olacağına yönelik bir taslak (Avrupa Birliği Rejimi Örgütü Hakkında bir Bildiri-Memorandum on the Organization of a Regime of European Union) hazırlandı. Briand, ulus devletin egemenliğini tehdit etmeyen, MC'ye bir alternatif

²⁸ Pankratova, "Rost Voyennoy Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," 407.

²⁹ C.em Yalçın, "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı ve Federalizm," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 28-29.

³⁰ M. N. Marçenko, "İdei Panyevropizma v Pervoy Polovine XX v.," *Vestnik Moskovskogo Universiteta* 11/4 (2008): 4.

³¹ Zhenis Kembayev, "Konseptsiya Pan-Yevropi P. Kudehove-Kalergi Kak Odna İz Vajneyşih Stadiy V Stanoblenii İdei Yevropeyskogo Yedinstva," *İstoriya Gosudarstva i Prava* No 22 (2010): 40.

oluşturmayan hükümetler arası bir örgüt tasavvur ediyordu. Avrupa devletlerinin egemenliklerine hale getirmeksizin tek bir varlık halinde birleşme projesini tartışmak üzere bir komisyon kuruldu. İki yıllık çalışmanın ardından komisyon sonuçsuz kaldı. Proje, MC üyeleri tarafından desteklenmedi. Bunda 1929 dünya ekonomik krizinin yanında MC'de kendisini görece etkisizleştirecek bu harekete İngiltere'nin karşı olması önemli etkenlerdi.³² Pan-Avrupa hareketi başarılı olamadı ama II. Dünya savaşı sonrası Avrupa Topluluğu'nun kurulması fikrine temel teşkil etti. Tabii ki içeriğindeki Sovyet karşıtı duruş daha belirgin hale gelmişti.³³ Sovyetler Birliği ise, pan-Avrupa'nın anti-Sovyet karakterinin farkındaydı ve bunun gerçekleştirilmesine yönelik her türlü girişimin karşısında duracağını birçok kez ifade etmişti.³⁴

Bu tasarının SSCB'yi de içermesi zaten çok zordu. Pagden'in de belirttiği gibi, on sekizinci yüzyılda Katerina'nın çabalarına ve on dokuzuncu yüzyılda Romanovların Avrupa hanedanları arasına katılmasına karşın Rusya hiçbir zaman tamamen Avrupa'ya dahil edilmemişti. Hele sosyalist Sovyetler doğulu bir "öteki" idi.³⁵ Coudenhove ve Briand'ın önerileri de ABD ile Sovyetler Birliği arasından ya da kimilerine göre ABD ve Nazi Almanya'sı arasından birini tercih etmek zorunda kalanların karşısına Avrupa'yı, özerk bir kültürel ve siyasal özneye dönüştüren bir seçenek olarak sunuyordu.³⁶

Sonuç

Sovyetler, sosyalist ideolojisiyle yirminci yüzyıla başlı başına farklılık getiren bir devletti. Deyim yerindeyse, yüzyılın alametifarikasıydı. Ne var ki, Ekim Devrimi ve sonrasında batılı devletler SSCB'nin varlığını hazmedemedi. Çünkü kendi ülkelerindeki işçi sınıfına model olmasından, işçilerin "aklını çelmesinden" endişe etti. I. Dünya Savaşı sonrası barış ve güven arayışındaki Avrupa'da yeni bir statüko oluşturulurken SSCB bir güvensizlik unsuru olarak görülüyordu. SSCB'nin birçok batılı ülkeden diplomatik tanınma elde etmesi bu durumu değiştirmede.

Avrupa'nın "altın yılları" ise, Locarno Antlaşmaları'nın imzalanmasıyla başladı. Ekim 1929'da dünya ekonomik krizinin getirdiği ekonomik yıkımla sona erdi. Bu dönemde Alman-Fransız siyasi ilişkileri istikrara kavuşmuş, ekonomide çarklar dönmeye, Avrupa'da tedricen bir refah artışı görülmeye başlamıştı. Bu olumlu ve iyimser ortam SSCB'yi içine almıyordu, ona karşı, ona rağmen işleyen bir süreçti. SSCB altın yıllara, sosyalist devrimi ayakta tutarak kapitalist devletlerle diplomatik ve ticari ilişkileri tesis etmeyi başarmış bir şekilde girdi. Dış politikası barış üzerine kuruluydu. İçeride sosyalizmi inşa ederken dışarda bir sorun veya çatışma yaşamak istemiyordu. Kapitalist

³² Zeynep Gülşah Çapan, "Avrupa'yı Ararken," *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2015): 37.

³³ II. Dünya Savaşı sonrası Coudenhove'un Pan-Avrupa fikrinin antikomünist içeriği daha baskın hale geldi. ABD'nin Marshall Planı'nı destekledi. "Parti ve millet ayrımı yapmaksızın tüm Avrupalıların ortak amacının bir pan-Avrupa savunma anlaşması yaparak Rus işgalini önlemek olmalıdır," diyordu. Daniel C. Villanueva, "Richard von Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa as the Elusive Object of Longing," *Rocky Mountain Review of Language and Literature* 59/2 (2005): 71; Marçenko, "İdei Panyevropizma v Pervoy Polovine XX v.," 5.

³⁴ Rustam Kasyanov, "Konfederativniye i Federativniye Proyektı Obyedineniya Yevropı Kak Predposilki Sozdaniya Yevropeyskih İntegratsionnih Organizatsiy," *Rossii: Opit Analiz Praktika* 12 (2008): 73-74.

³⁵ Anthony Pagden, "Avrupa: Bir Kitayı Kavramsallaştırma," *Avrupa Fikri* içinde, ed. A. Pagden, Çev. R. Ögdül & M. Varlık (İstanbul: Ayrıntı, 2010), 62.

³⁶ Luisa Passerini, "Kimlik İronilerinden İroni Kimliklerine," *Avrupa Fikri* içinde, ed. A. Pagden, Çev. R. Ögdül & M. Varlık (İstanbul: Ayrıntı, 2010), 216.

lkelerle dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamak ve bunu uygulamak temel hedefi oldu. Ayrıca silahsızlanma konusunda önemli girişimlerde bulundu. Savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nın hemen yürürlüğe girmesi için bir benzerini (Litvinov Protokolü) komşularıyla imzaladı. Ne var ki, SSCB, Locarno Antlaşmaları'nın Almanya'nın doğu sınırlarını güvencesiz bırakmasından hep endişe duydu. Üstüne Avrupa'nın ve MC'nin en güçlü devleti İngiltere'nin SSCB'ye yönelik kuşkucu ve olumsuz tavrı diğer kapitalist ülkelere de Sovyet karşıtı bir motivasyon veriyordu. Avrupa'nın birliğine yönelik girişimler de haliyle SSCB'yi dışlıyordu.

Açıkça belirtmek gerekirse, barış ve silahsızlanmaya yönelik ortaya konan ve başka bir ülkeden gelse ciddiye alınacak fikirler, tarihçi Arnold Toynbee'nin dediği gibi sırf SSCB tarafından önerilmiş olduğu için soğuk karşılanıyordu.³⁷ SSCB, barışı sonuna kadar savunmak, çıkacak bir savaşa en son ve sonucu belirleyecek ağırlığı koymak için katılmak niyetindeydi. Yeni topraklar ele geçirmek gibi bir düşüncesi yoktu. SSCB bu politikayı sadece 1925-1930 arası değil Deutscher'in de belirttiği gibi 1939'a kadar sürdürecekti.³⁸ Batılı devletler dönem boyunca Locarno'dan pan-Avrupa hareketine Sovyet karşıtı duruşlarını hiç bozmadılar. Pan-Avrupa hareketinin başarısızlığının akabinde Almanya'da Nazizm iktidara geldi. Nazilerin yayılmacılığı ve Sovyet/komünizm karşıtlığı çok yoğun bir şekilde Avrupa'nın gündemini işgal ederken yeni bir pan-Avrupa hareketine gerek kalmıyordu.

1925-1930 yılları arası, iki dünya savaşı arası dönemin en barışçıl, en iyimser, en güvenli yıllarıydı. Böyle bir zamanda dahi SSCB'ye yönelik, devrimden itibaren başlayan dışlama/yok sayma anlayışında kayda değer bir değişiklik görülmemişti. Çünkü sorunun temelinde ideolojik zıtlık, sınıfsal düşmanlık yatıyordu. Bu çerçevede, II. Dünya Savaşı sonrası dönem için kullanılan Soğuk Savaş kavramının iki savaş arası dönemde henüz SSCB görece güçsüzken SSCB'ye yönelik ideolojik bir savaş anlamında da kullanılıp kullanılmayacağı veya Soğuk Savaş'ın Ekim Devrimi ile başlayıp başlamadığı cevaplanması gereken önemli bir araştırma sorusu olarak ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu konuda Türkçe literatürde doldurulmayı bekleyen büyük bir boşluk vardır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

³⁷ Pankratova, "Rost Voyennoy Opasnosti," 407.

³⁸ Deutscher, *Stalin*, 170-171, 173.

KAYNAKÇA

- Bekcan, Umut. "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68/4 (2013): 73-102.
- Çapan, Zeynep Gülşah. "Avrupa'yı Ararken." *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2015): 27-40.
- Deutscher, Isaac. *Stalin*. Cilt 2. Çev. Selahattin Hilav. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1990.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1964.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 10. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1965.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 11. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1966.
- Gromiko, A., İ. Zemskov & V. Hvostov. *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 1 Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971.
- Gromiko, A., İ. Zemskov & V. Hvostov. *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 2, red. Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971.
- Kasyanov, Rustam. "Konfederativniye i Federativniye Proyektı Obyedineniya Yevropı Kak Predposilki Sozdaniya Yevropeyskih İntegratsionnih Organizatsiy." *Rossii: Opit Analiz Praktika* 12 (2008): 71-80.
- Kembayev, Zhenis. "Konseptsiya Pan-Yevropı P. Kudehove-Kalergi Kak Odnı İz Vajneyşih Stadiy V Stanovlenii İdei Yevropeyskogo Yedinstva." *İstoriya Gosudarstva i Prava* 22 (2010): 38-43.
- Kommunistiçeskiy İnternatsional v Dokumentah 1919-1932*. Moskva: Partiynoye İzdatelstvo, 1933.
- Marçenko, M. N. "İdei Panyevropizma v Pervoy Polovine XX v." *Vestnik Moskovskogo Universiteta* 11/4 (2008): 3-14.
- Pagden, Anthony. "Avrupa: Bir Kitayı Kavramsallaştırma." In *Avrupa Fikri*, ed. A. Pagden, Çev. R. Öğdül & M. Varlık, 47-69. İstanbul, Ayrıntı, 2010.
- Pankratova, A. M. "Lokarnskiye Soglaşeniya (1925 g.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 311-338. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.
- Pankratova, A. M. "Proval Popıtok Obrazovaniya Yedinogo Fronta Protiv SSSR (1925-1927 gg.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 366-381. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.
- Pankratova, A. M. "Neudaça Politiki 'Zamireniya' Yevropı pöçle Lokarno (1926 g.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 339-365. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.
- Pankratova, A. M. "Rost Voyennoy Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 382-408. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.

- Passerini, Luisa. "Kimlik İronilerinden İroni Kimliklerine." *Avrupa Fikri* içinde, ed. A. Pagden, Çev. R. Öğdül & M. Varlık, 215-233. İstanbul: Ayrıntı, 2010.
- Salzman, Stephanie C. *Great Britain, Germany and the Soviet Union, Rapallo and After 1922-1934*. Suffolk: The Boydell Press, 2003.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge, 1996.
- Stalin, İosif. *Soçineniya* Tom 7. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoy Literaturı, 1952.
- Stalin, İosif. *Soçineniya* Tom 10. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoy Literaturı, 1949.
- "The ARCOS raid and the break in Anglo-Soviet relations, 1927." Warwick. Erişim 05.11.2023. https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/archives_online/digital/russia/arcos/
- Villanueva, Daniel C., "Richard von Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa as the Elusive Object of Longing." *Rocky Mountain Review of Language and Literature* 59/2 (2005) 67-80.
- Yalçın, Cem. "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı ve Federalizm." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- XIV *Syezd Vsesoyuznoy Kommunistıçeskoy Partii (B) Stenografiçeskiy Otçet*. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1926.
- XV *Syezd Vsesoyuznoy Kommunistıçeskoy Partii (B) Stenografiçeskiy Otçet*. Moskva & Leningrad: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1928.

